

iznio zanimljive opaske o vojnoj ikonografiji i njenim simboličkim transformacijama u predavanju „VII Klaudija u kasnoj antici – gubljenje identiteta i dezintegracija jedinice“.

Spoznaje o duhovnom i vjerskom aspektu rimskih vojnika VII. legije u rimskoj provinciji Meziji temeljem analize epigrafskih spomenika, predstavio je Mladen Jovičić svojom prezentacijom „Posvete božanstvima pripadnika legije VII Klaudije na spomenicima Gornje Mezije“.

Posljednji u nizu gostujućih predavača bio je dr. sc. Saša Redžić koji je svojim izlaganjem „Legijski pečati na opekama u funkciji datovanja viminacijumskog akvedukta“ iznio saznanja o viminacij-

skom akveduktu, u čijoj su izgradnji u 1. st. sudjelovale dvije legije - Legio III Flavia Felix i Legio VII Claudia Pia Fidelis.

Time je zaključen 1. međunarodni okrugli stol o spomenicima rimske VII. legije na kojem je sudjelovalo 13 izlagača iz Srbije i Hrvatske, u muzeju u kojem se čuva najveći broj kamenih spomenika s natpisom spomenute legije. Kolegama na hrvatsko-srpskom znanstvenoistraživačkom projektu „Spomenici VII. legije u Dalmaciji i Meziji“ želimo uspješan rad i suradnju u nadi da će odabir muzeja-domaćina (p)ostati tradicija za ovakve i slične aktivnosti.

23rd International Limes Congress Ingolstadt (Deutschland) September 12th - 23rd 2015

Mirna Vukov
Domagoj Tončinić

Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
mvukov@ffzg.hr
dtoncini@ffzg.hr

U Ingolstadt, u Njemačkoj, održan je od 12. do 23. rujna 2015. god. 23. međunarodni kongres o rimskim vojnim granicama (*Limeskongress / Roman Frontier Studies Conference ili Congress*).¹ Organizatori skupa bili su Njemačka komisija za limes (*Deutsche Limeskommission*) i Bavarska zemaljska služba za zaštitu spomenika (*Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege*), a kongres je održan u kampusu Tehničkog fakulteta Ingolstadt. (*Technische Hochschule Ingolstadt*). Uz poslovičan njemački smisao za organizaciju i to je pridonijelo besprijekornom odvijanju skupa. Sudionici su primjerice pojedine sekcije mogli pratiti u dvije različite dvorane, onoj u kojoj se samo predavanje odvijalo i u drugoj dvorani preko umreženih projektora. S obzirom na broj sudionika, predavanja i sekcija te zgusnuti program kongresa koji je uključivao tri dana ekskurzija za razgledavanje

¹ <http://www.limes2015.org/home/>

lokaliteta na dunavskom i recijskom limesu, posjete muzejima i izložbama te prijeme, to je jako olakšalo praćenje predavanja.²

Na kongresu su sa 214 predavanja i 31 posterom sudjelovali sudionici iz 28 zemalja, iz Australije, Austrije, Hrvatske, Belgije, Bugarske, Češke, Danske, Finske, Francuske, Italije, Izraela, Jordana, Kanade, Lihtenštajna, Mađarske, Nizozemske, Njemačke, Poljske, Portugala, Rumunjske, Rusije, SAD-a, Slovačke, Srbije, Španjolske, Švicarske, Turske, Ujedinjenog Kraljevstva.³

² Suzanna Matešić and Sebastian Sommer, eds., XXIII. Limes Congress 2015. Programme, Sessions, Session Descriptions and Excursions, 2015, http://www.limes2015.org/fileadmin/images/layout/Congress_Programm_Internet.pdf

³ Suzanna Matešić and Sebastian Sommer, eds., XXIII. Limes Congress 2015. Abstracts of Lectures and Posters, List of Participants, 2015, http://www.limes2015.org/fileadmin/images/layout/limes_congress_2015_abstracts.pdf

Time se Limeskongres nesumnjivo pozicionirao kao jedan od najznačajnijih svjetskih kongresa za rimsku provincijalnu arheologiju.

O tome svjedoči i lepeza od čak 20 ponuđenih sekcija koje su, iako primarno vezane za rimsku vojsku i granice Rimskog Carstva, toliko široke da obuhvaćaju veliki dio rimske provincijalne arheologije. Pri tome valja naglasiti da je ovu priliku da predstavi rezultate svoga znanstvenog rada iskoristilo i sedam arheologa iz Hrvatske koji djeluju u četiri različite institucije, a još je nekoliko kolega iz inozemstva prijavilo teme vezane za hrvatsku arheologiju.

Plenarna sekcija, sekcija 14, bila je posvećena novim istraživanjima na recijskom limesu (*Plenary session: recent research on the Raetian Limes*), odnosno istraživanjima na području onog dijela limesa koji je ugostio 23. Limes kongres. Sekciju su organizirali Sebastijan Sommer, glavni konzervator Bavarske zemaljske službe za zaštitu spomenika i Predsjednik Njemačke komisije za limes, te Suzana Matešić, Direktorica Njemačke komisije za limes. Oboje su ujedno i glavni organizatori kongresa i urednici kongresnih publikacija. Među njima treba istaknuti za limes kongres tradicionalnu publikaciju o rimskim vojnim nalazištima na području onog dijela limesa koji je ugostio kongres i koja su velikim dijelom bila cilj kongresnih ekskurzija.⁴

1. sekcija pod naslovom Rim u malom? Javne građevine i urbani sadržaji u rimskim vojnim vicima (*Small-scale Rome? Public buildings and urban features in Roman military vici*) u organizaciji Christofa Flügela, Martina Meyra i Tonya Wilmotta potaknuta je nalazima ostataka različitih javnih građevina koje do sada nisu bile zabilježene u rimskim vojnim vicima. Tu prije svega treba

⁴ Suzanna Matešić and Sebastian Sommer, eds., *Am Rande des Römischen Reiches: Ausflüge zum Limes in Süddeutschland* (Mainz: Nünnerich-Asmus, 2015).

istaknuti drvene amfiteatre kao u Künzingu (Recija), Arnsburgu (Germania Superior) ili Chesteru (Britannia), zatim teatar sa susjednim forumom u Theilenhofenu (Recija), kao i moguća schola ili hram ispred portae principalis dextrae u Ruffenhofenu (Recija). Koliko široku perspektivu ova problematika nudi pokazuje činjenica da većinu novih spoznaja zahvaljujemo pojačanim geofizičkim istraživanjima. Potvrda kroz iskopavanja još nedostaje, isto kao i geofizička istraživanja na području brojnih drugih nalazišta.

2. sekciju organizirao je pod naslovom Otvorene/zatvorene granice (*Open/Closed frontiers*) Bill Hanson s namjerom da raspravi staru dilemu. Dali je limes potpuno u vojnoj funkciji, namijenjen prvenstveno za zaštitu teritorijalnog integriteta Carstva ili ima više administrativnu funkciju i na taj način je otvoreniji i dizajniran ne kako bi se spriječio ulazak u Carstvo, nego kako bi se olakšala kontrola i regulacija ulaska.

3. Sekcija pod naslovom Hrana i piće (*Food and drink*) u organizaciji Sue Stallibrass i Toma Parkera potaknuta je različitim pitanjima. Što su ljudi konzumirali i dali je to bilo po vlastitom izboru ili iz nužde? Kako su ljudi pripremali i konzumirali hranu? Odakle su nabavljali hranu i piće i kako su organizirana raspodjela, obrada i skladištenje? Može li se kroz konzumiranu hranu i piće razlikovati ljude koji su živjeli unutar i izvan Carstva, ili u logorima i izvan njih? Unutar ove sekcije Tino Leleković predstavio je hranu i piće koji su se temeljem nalaza keramičkog posuđa konzumirali u rimskoj Mursi (Food and beverage consumption in the Roman town of Mursa).

Tema 4. sekcije u organizaciji Stefanie Hoss bila je Rimski vojska i zbrinjavanje otpada (*Waste not - want not? Rubbish disposal and the Roman Army*). Ona je tražila odgovore na pitanja poput: Koji su sustavi za sakupljanje i odlaganje otpada bili u upotrebi i dali se ti sustavi razlikuju u od-

Slika. 1: Plakat Kongresa

nosu na veličinu pojedinih logora, odnosno faza? Jesu li na odlagalištima svi materijali prisutni u očekivanim količinama u odlagališta, ili su neki materijali premalo ili previše zastupljeni i zašto? Jesu li neki materijali povremeno / redovito korišteni u sekundarne svrhe?

5. sekcija, Iza granica Carstva: predodžba i strategija (*Beyond the Empire's Edge: Visualization and Strategy*) raspravila je u organizaciji Richarda Talberta i Borisa Rankova niz zanimljivih pitanje o predodžbi koju je rimska vojska imala o zemlji s druge strane granice. Kako je vojska dolazila do informacija o tim zemljama? Tko je i gdje bilježio takve informacije? Kakve je položaje rimska vojska održavala s druge strane granice i koja je bila njihova uloga u prikupljanju informacija? S kojim se intenzitetom odvijao prekogranični promet, bilo komercijalni, diplomatski, migracijski ili drugačiji, i koliko je rimska vojska mogla naučiti iz tog prometa? U kojoj su mjeri bili poznati, kartirani i proširene različiti geografski podaci koji su bili potrebni za planiranje prodora i strategije rimske vojske? Tema 5. sekcije u velikoj je mjeri povezana s onom 6., koja je u organizaciji Cristine-G. Alexandrescu bila posvećena signalizaciji u rimskoj vojsci (*Signaling in the army*). Informacije su naime mogle stvarati predodžbu i stvarati strategiju jedino kao su sa izvora brzo stizale na odredište. A pitanjem, jeli uopće postojala jedinstvena strategija vezana za područje s druge strane limesa, pozabavila se 9. sekcija, Carska politika „obrane u dubini“: Stvarnost ili iluzija? (*An imperial policy of 'Defence in Depth': a reality or a mirage?*), u organizaciji Markusa Gschwinda i Andrewa Poultera.

Tema 7. sekcije, Rekonstrukcija rimskih utvrda i njihove neposredne okoline (*Reconstructions of roman fortified sites and their surroundings*) bila je u fokusu interesa Orsolye Heinrich-Tamska i Sebastijana Sommera. Njihova je namjera bila da se predstave i rasprave nalazi na kojima se zasnivaju pojedine rekonstrukcije utvrda na Limesu i u njegovome zaleđu, bez obzira jeli se radi o fizičkim rekonstrukcijama ili 2D i 3D rekonstrukcijama. Rebecca Jones, Martina Meyr i Nigel Mills organizirali su 8. sekciju pod naslovom Prezentacija rimske granice (*Presenting the Roman Frontier u organizaciji*) te su time produljili raspravu koja je započela na 21. međunarodnom kongresu o rimskim vojnim granicama 2009. god. u Newcastle i nastavljena na 22. kongresu 2012. god. u Ruse. Prezentacija je usko vezana uz temu prethodne sekcije, uz rekonstrukciju, i važan je segment diseminacije rezultata arheoloških istraživanja. Kako se to može postići i u nepovoljnim okolnostima – uz ograničen sredstva i na nalazištu na kojem fizička rekonstrukcija zbog imovinskih okolnosti nije moguća – pokazalo je jedno nalazište u Hrvatskoj, konkretno Batina, koju je predstavio Igor Vukmanić, *Presenting an invisible Roman site on the example of the Limes fort Ad Militare in Batina, Croatia*. Tri dana kongresa bila su predviđena za razgledavanje lokaliteta na dunavskom i recijskom limesu, i prilika da sudionici kongresa vide na koji način kolege u Njemačkoj unazad nekoliko desetljeća pristupaju rekonstrukciji i prezentaciji rimskih vojnih nalazišta.

Julija Chorus, organizatorica 10. sekcije, Drveni kasteli i legijski logori (*Timber forts and fortresses*) ukazala je na pitanja koje su aktualizirane novijim istraživanjima. Primjerice, da se lokalne građevinske tradicije moraju istražiti u usporedbi s rimskim građevinskim tehnikama u drvu, da se mora istražiti (dis)kontinuitet između drvenih logora i njihovih kasnijih faza podignutih u kamenu, da je potrebno sagledati u kojoj je mjeri dostupnost drvene građe utjecalo na gradnju i održavanje logora od drva te da je potrebno preispitati metodologiju istraživanja drvenih logora i datiranja arheoloških ostataka od drva kako bi prikupili maksimum relevantnih podataka. Usko povezane s temom ove sekcije bile su i teme drugih. Tako ona 12. sekcije, Građevinski materijali (*Building materials*), u organizaciji Tanje Romankiewicz i Guusa Gazenbecka. Također ona 19. sekcije, Kako izgraditi rimski logor (*How to build a Roman camp*), u organizaciji Eckharda Deschler-Erba, Sabine Deschler i Gabriele Rasbach, pri čemu su se organizatori dosta posvetili pitanju do kada je logor ovisan o organiziranoj opskrbi iz udaljenih produkcijskih centara, odnosno od kada opskrbu preuzima vlastita proizvodnja i neposredna okolina logora.

Tematski srodne bile su i sekcije 11, Obrtnici, alati, tehnike, strojevi i proizvodnja na rimskom limesu (*Craftsmen, Tools, Techniques, Machines, and Manufacture on the Roman Limes*) u organizaciji Andrewa Richa i 13, Neugodno za život, ali izvor gradskog prosperiteta“. Industrija i trgovina u vojnim i civilnim naseljima duž limesa („*Unpleasant to live in, yet it makes the city rich.*“ *Industry and commerce in military and civil settlements along the Limes*), u organizaciji Orsolye Láng i Szilvie Bíró.

17. sekcija, Nova istraživanja i iskopavanja na granicama Rimskog Carstva: Kasteli, legijski logori, pokretni nalazi (*Recent research and exca-*

vation on the frontiers: forts, fortresses, small finds), u organizaciji Petera Henricha i Suzane Matešić, već je tradicionalna mogućnost za predstavljanje preliminarnih ili potpunih rezultata novih arheoloških istraživanja. U okviru ove sekcije Ivan Radman Livaja nastavio je svoju sustavnu objavu rimske vojne opreme i naoružanje iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, pri čemu su ovaj put na red došli Novi Banovci – 1th century AD small finds from Burgenae: chronological clues for the establishment of the fort. Mirjana Sanader i Domagoj Tončinić predstavili su nastavak arheoloških istraživanja rimskih spavaonica u legijskom logoru Tiluriju – Neue Erkenntnisse zu den Soldatenunterkünften. Ergebnisse der Feldkampagnen 2007-2015.

18. sekcija, Rimski vojnici i religija (*Roman Soldiers and Religion*), u organizaciji Ines Klenner i Nicole Birkle, okupila je devet izlaganja. Prvo je predavanje pod nazivom „Bulk finds from the temples of Eastern cults in Upper Danubian Roman provinces“ održao J. Sarkisjan (Slovačka). U navedenom izlaganju predstavljeni su rezultati analize zooarheološke i sitne arheološke građe pronađene u hramovima istočnih božanstava u nekadašnjim rimskim provincijama Reciji, Noriku i Panoniji. D. Deac i E. Pripon (Rumunjska) u predavanju „Rethinking the Religious Landscape of the vicus from Porolissum“ predstavili su rezultate novih arheoloških istraživanja u Porolosisu kojima je utvrđena nova funkcija građevine do sada smatrane uredom carinika. Rezultati istraživanja sugeriraju da je u stvari riječ o hramu posvećenom numinima careva Septimija Severa i Karakale te Geniju carinika. R. Franke (Njemačka) održala je predavanje „Principia/Stabsgebäude und aedes/Fahnenheiligtum in Militärlagern des 3. und 4. Jhs. n.“ u kojem je na primjeru novoistraženog kasnoantičkog logora Nag'al-Hagar u Gornjem Egiptu objasnila manje poznatu arhitekturu prin-

cipija i svetišta kasnoantičkih logora. C. Leisser (Kanada) izlaganjem „Jupiter Dolichenus, Axiom or Enigma?“ izložila je rezultate komparativne analize svetišta Jupitera Dolihena iz pet različitih rimskih provincija te pokušala objasniti vojnu i civilnu ulogu ovog orijentalnog kulta sinkretističkog karaktera. M. Etti (Njemačka) održala je predavanje „Sanctuaries in the vicus of Zugmantel“ kojim je prezentirala rezultate analize sitnih nalaza iz svetišta podignutih u civilnom naselju smještenom uz logor u Zugmantelu na gornjoger-manskom limesu. D. Moreau (Francuska) održao je predavanje „The Episcopal Sees on the Roman limes up to the End of Antiquity“ u kojem je razmatrao razloge osnivanja biskupija na slabo urbaniziranom rimskom limesu i u njegovom zaleđu. B. Misic (Kanada) koja je trebala održati predavanje „The Roman Army and the Divinities of Mursa“, nažalost nije prisustvovala skupu. Prilog rimskoj religiji u Hrvatskoj dala je M. Vukov s predavanjem „Altars Erected by Roman Soldiers from the Military Sites along the Danube and Delmataean Limes“ u kojem je analizirala sve rimske zavjetne žrtvenike pronađene na vojnim lokalitetima u Hrvatskoj. Posljednje izlaganje, naslovljeno „The cults and sanctuaries of Vindonissa – aspects of religious communication in – and outside the legionary camp“, održao je Andrew Lawrence (Švicarska). Autor je analizirao sve raspoložive aspekte prakticiranja kultova kako bi definirao kultove, rituale i protagoniste, kao i sve utjecaje na ritualnu praksu svetišta u Vindonissi.

20. sekcija, Seks na granici Rimskog Carstva: Literarni i materijalni izvori o ljudskoj seksualnosti na rubu Carstva (*Sex in the Frontiers: Textual and material representations of human sexuality at the edge of empire*), u organizaciji Roba Collinsa i Tatiane Ivleve, bila je prilika za još jedno predstavljanje arheoloških nalaza s tzv. Delmatskog limesua. Iva Kaić, Several small finds from

Burnum and Tilurium as a glimpse into Roman soldiers sexuality, predstavila je nalaze na osnovi kojih se može preispitivati seksualnost rimskih vojnika. Tzv. Delmatskom limesu bio je posvećen i poster Jane Kopackove, „Limes Delmaticus“ and the Development of Civilian Settlements in the Province of Dalmatia.

15. sekcija, Limes u Sjevernoj Africi (*The frontier in North Africa*), u organizaciji Davida Mattinglya, Victorije Leitch i Martina Sterrya, morala je zbog nedovoljnog broja prijava biti otkazane, a isto se odnosi i na sekciju 16, Rimski mornarici (*Roman Fleets*), u organizaciji Jaspera de Bruina.

Na kraju valja još spomenuti da je organizaciju idućeg 24. međunarodnog kongresa o rimskim vojnim granicama 2018. god. preuzeo Arheološki institut u Beogradu i da će kongres biti održan u Beogradu i Viminaciju.⁵

⁵ „Limes Congress 2018,“ <http://viminacium.org.rs/limes-congress-2018/>; <https://www.youtube.com/watch?v=D50cc-3VZqs>